

DE BOER OP VOOR DE FRANJESTAART!

Herman Limpens

Uit het alweer 10 jaar oude veldwerk voor het vleermuis atlasproject, en ook uit de tellingen in de winter, weten we dat de franjestaartvleermuis (*Myotis nattereri*) vooral in het oosten van Nederland voorkomt. Na het atlasproject zijn er echter nauwelijks of geen verblijfplaatsen in de zomer gevonden.

Ervaringen in het buitenland, onder andere in het aangrenzende Nordrhein-Westfalen en in Hessen in Duitsland, maar ook in Hertfordshire ten noorden van Londen, laten zien dat je verblijfplaatsen en zelfs kraamkamers van franjestaarten kan vinden in spleten en gaten in balken, en tussen houtverbindingen van balken in oudere houten schuren en stallen. Dit soort plekken lijken ze vooral te gebruiken in kleinschalig agrarisch gebied, in stallen met een open verbinding naar buiten en daar, waar het vee op stal staat. We gaan er van uit dat het vee in de stal zorgt voor een relatief warme en daardoor gunstige omgeving voor een kraamkolonie en, door alle vliegen, voor een geschikt voedselaanbod, ook als het slechter weer is. Behalve franjestaarten worden op dergelijke plaatsen ook grootoorvleermuizen, watervleermuizen en zelfs mopsvleermuizen gevonden. Ingekorven vleermuizen wonen meestal op zolders, maar gaan wel in stallen met vee op vliegenjacht.

De ervaringen in het buitenland tonen aan, dat het zoeken in stallen en schuren als een effectieve methode voor de franjestaart kan worden ingezet. En bovendien dat het verbouwen van zulke oude stallen en schuren, tot bijvoorbeeld woonhuis of garage, een bedreiging vormt voor die vleermuissoorten. Omdat het beeld in veel stallen en schuren in oostelijk Nederland, en lokaal ook elders, herkenbaar is, branden er al jarenlang twee belangrijke vragen. Positief: werkt deze methode in Nederland ook? Negatief: speelt die bedreiging hier ook?

Pilootproject

In een door de Provincie Gelderland mogelijk gemaakt pilootonderzoek hebben we in 2002 de eerste stappen op weg naar antwoorden kunnen zetten. In dit project wilden we onderzoeken of franjestaarten in Nederland die situaties ook gebruiken, of er bedreigingen zijn en wat je daar eventueel aan kan doen, en wilden we proberen, op basis van deze ervaringen, de methode en de aanpak goed te beschrijven en al doende vrijwilligers van de Vleermuiswerkgroep Gelderland met de aanpak vertrouwd maken. Als onderzoeksgebied werd de omgeving van Winterswijk gekozen, omdat de soort daar voorkomt en er in het aangrenzende Münsterland zelfs diverse verblijfplaatsen in balken van schuren gevonden zijn. Bovendien vind je rond Winterswijk de 'gezochte' typen stallen en schuren, en worden er veel boerderijen en schuren tot woning omgebouwd. In dit artikel wil ik een kort overzicht geven van de resultaten en ervaringen. Daarnaast wil ik dit nieuwe en aanvullende 'zoekbeeld', ofwel deze nieuwe methode voor het zoeken van franjestaarten, zo helder mogelijk beschrijven, zodat iedereen daarmee zelf de boer op kan.

Resultaten

Tijdens het veldwerk in mei en juni en tijdens het inventarisatie- en instructie weekend werden de stallen, schuren en 'de deel' van in totaal 130 boerderijen en boerderijcomplexen, met elk tussen één en vijf 'objecten', doorzocht. Alle bewoners werden ondervraagd en voorgelicht over vleermuizen en kregen de folder 'Vleermuizen, het mysterie ontrafeld'

	geen toestemming	mest	geen vleermuizen	franjestartaart	gewone dwergvleermuis	ruige dwergvleermuis	gewone grootoorvleermuis	laativlieger	totaal
geen vleermuizen	14		77						91
alleen sporen		3					2		5
individu				1	19	1		3	24
kleine groep actueel					2			1	3
grote groep actueel				1	2				3
grote groep melding					2		2		4
totaal categorie	14	3	77	2	25	1	4	4	130

Tabel 1: Overzicht van de resultaten in de 130 boerderijen in de omgeving van Winterswijk. Op de individuele locaties werden steeds tussen 1 en 5 zolders van het woonhuis, de deel en/of bijbehorende stallen en schuren onderzocht.

uitgereikt. In 116 gevallen werd er toestemming verleend te gebouwen te inspecteren. In 14 gevallen zagen de bewoners het niet zitten. Alle bewoners werd gevraagd of ze eventueel wisten of er vleermuizen in hun gebouwen voorkwamen. Dat leverde meteen al heel veel informatie over de gewone dwergvleermuis op. Daarnaast werden de huizen van de buitenkant grondig bekeken (luiken, boeiboord, windveren en dergelijke meer) en werden alle houten constructies van zolders en schuren onderzocht.

De franjestaart werd slechts op twee boerderijen aangetroffen (zie tabel 1 voor overige soorten). Eenmaal ging het daarbij om slechts één individu in de nok van een boerderij. Maar de andere keer om een kraamkolonie van rond de 60 individuen! Op 28 juni 2002 werden, op de zolder van een schuur van een boerderij in Het Woold, 12 franjestaarten in de ruimte tussen de nokpannen en de nokbalk waargenomen. Op de zolder lag een laag stro ter isolatie van de benedenruimte. De mest was echter gelukkig op de balken toch zichtbaar. Met behulp van een kijker met korte brandpuntsafstand konden de dieren goed worden gezien. De hoeveelheden mest deden meteen al vermoeden dat er soms meer dan de 12 waargenomen dieren aanwezig zijn. Vee stond hier echter

al jaren niet meer. Als gevolg van dit positieve resultaat en ons enthousiasme mochten we ook de zolder van de bijbehorende boerderij, het woonhuis, bekijken. Daar waren zo'n 30 volwassen vrouwtjes en 15 jonge dieren tussen de nokbalk en de pannen zichtbaar.

Die avond, bij koud en regenachtig weer, werden er 'slechts' 16 uitvliegende dieren geteld, tussen 22.20 en 23.00 uur. Vanonder de loodslab rond de schoorsteen waren ook voortdurend heel specifieke sociale roepen te horen. De dieren vlogen vanonder de loodslab, direct in de kroon van een kastanje naast de boerderij en vandaar langs een eikenlaan naar het veen. De volgende avond, bij mooi warm weer werden er maar liefst 59 uitvliegers geteld! De grootste kraamkolonie die ooit in Nederland gevonden is!

Efficiënt en effectief?

Met het vinden van een grote kolonie hebben we een prachtig resultaat behaald. Maar waren we efficiënt en effectief? Met één goede kolonie op 130 gecontroleerde boerderijen, en rond de 300 gecontroleerde objecten is de verhouding tussen resultaat en inzet relatief laag. In de gegeven situatie, en afgezet tegen veel positievere ervaringen uit Hessen bijvoorbeeld, waar we in elk gehucht wel een kolonie vonden, lijkt de inzet hier niet bijzonder efficiënt. In ieder geval weten we nu, op basis van de ervaring rondom Winterswijk, dat het niet zo is dat we heel veel verblijfplaatsen van franje-

staarten missen, omdat we nog niet systematisch alle boerderijen, stallen en schuren hebben bekeken. Zonder informatie over het werkelijke aantal verblijfplaatsen van de franjestaart kunnen we de efficiëntie echter niet kwantitatief beoordelen. Er van uitgaande dat de franjestaart toch een zeldzaamheid is, was onze inzet met het vinden van een verblijfplaats in ieder geval effectief.

(Potentiële) bedreigingen

Uit de literatuur en uit ervaringen uit het buitenland komt het verdwijnen van vee uit de stallen en het (vervolgens) ombouwen van de stallen tot woonhuis als bedreiging naar voren. Doordat de boerderij of de schuur wordt omgebouwd tot woning, zijn de gehele ruimte of de balken en de spleten van de houtverbindingen niet meer voor de vleermuizen toegankelijk. Als er stallen met vee (oude of moderne) in de omgeving voorkomen, of andere geschikte jachtgebieden, kan een kolonie ook wonen in een stal waar geen vee (meer) staat. Het afnemen van veehouderij in een bepaalde regio, en dan vooral van het type waarbij vee op stal staat, kan op zichzelf dus ook een negatief effect hebben.

De situatie rond Winterswijk

In de omgeving van Winterswijk blijken er nauwelijks nog boeren met vee te zijn en het vee, dat er nog is, staat nauwelijks nog in oude stallen met houten constructies. Veel van de oude boerderijen met deel, en een groot deel van de oude schuren en stallen, zijn al tot woonhuis omgebouwd. Het is dus mogelijk dat het proces van verloren gaan van verblijfplaatsen hier al heeft plaatsgevonden en dat bescherming in die zin dus te laat komt. Wellicht verklaart dit het uiterst geringe aantal verblijfplaatsen van de franjestaart of van andere soorten, dat in de balken werd gevonden. Carsten Trappmann vindt echter, vlak over de grens in het Münsterland, soms groepen in spleten in de balken, terwijl andere groepen, ook daar waar geschikte boerderijen aanwezig zijn, boomholten kiezen. We weten dus niet welke kolonies we nog missen. Veel stallen en schuren, die we bekeken hebben, bleken te zijn opgetrokken uit relatief lichte houten balken, in een constructie zonder houtverbindingen en dus zonder spleten. Toch zijn er ook geweldige oude houten schuren met forse balken met spleten

in de houtverbindingen, waarin toch geen vleermuizen werden gevonden. De boerderijen zelf, en de deel, zijn vaak met zware balken uitgevoerd. Maar deze zijn voor het overgrote deel al verbouwd tot woonhuis, of in ieder geval niet meer in gebruik als veestal en uiterst netjes gepoetst en opgeruimd. Omdat er geen oude gegevens zijn weten we helaas niet of we niet gewoon 10 of 20 jaar te laat zijn. Maar zelfs als vleermuizen in stallen en schuren niet (meer?) dik gezaaid zijn, lijkt het toch zinvol bij alle oude boerderijen waar verbouwd gaat worden eerst te controleren!

Zoekbeeld

Op basis van eigen resultaten en ervaringen, de informatie collega's uit het buitenland en literatuurstudie, kan de aanpak van het inventariseren van franjestaarten in boerderijen, schuren en stallen als volgt worden beschreven:

Stap 1: Het gebouw en de constructie

- We zoeken in eerste instantie naar oudere boerderijen, met schuren en stallen met een houten (dak)constructie. Het gaat om een constructie in de vorm van dikkere houten balken die met houtverbindingen in elkaar zijn gezet.
- Het oude hout is vaak gekrompen, waardoor bij de houtverbinding, daar waar de ene balk in de andere steekt, spleten zijn ontstaan. Soms ontbreekt een bepaalde balk, waardoor het gat voor de houtverbinding leeg is.
- Deze houtverbindingen zijn de spleten die door de vleermuizen worden gebruikt, waarbij het over het algemeen spleten zijn die van onder af toegankelijk zijn.
- Naast deze ruimte in de houtverbindingen kan het gaan om de ruimte tussen de nokpannen en de nokbalk.
- De aanwezigheid van vee in de stal lijkt van voordeel. Dit houdt mogelijk verband met de aanwezigheid van voedsel (vliegen) en/of een gunstige invloed op de temperatuur in de stal.
- Ook al kruipen franjestaarten gemakkelijk door smalle spleten, toch lijkt het van belang dat de ruimte in open verbinding staat met de buitenwereld: schuurdeur open, raam open, ruime spleet tussen schuurdeur en gevel en dergelijke.
- Het zoeken van het gebouw, waarin potentieel de verblijfplaats gevonden kan worden, wordt vooral overdag ingezet. Maar ook in het geval, dat er bijvoorbeeld in de avond een vliegroute

van franjestaarten wordt teruggevolgd naar een dorpje, kan het helpen te 'zien' waar de kolonie mogelijk woont.

Stap 2: Het zoeken in het gebouw

- In de kraamperiode is de kans op grote groepen franjestaarten, en dus de kans ze te vinden, het grootst. We zoeken dus vooral eind juni, begin juli.
- Alle toegankelijke delen worden grondig visueel onderzocht, waarbij ladders en de vaardigheid tot behendig klimmen van groot belang zijn.
- Een goede zaklamp, met de mogelijkheid te focussen is onontbeerlijk. Een kijker met een relatief korte brandpuntsafstand is vaak erg handig.
- Op warme dagen, wanneer de dieren actief zijn, is het mogelijk sociale geluiden te horen. Het is dan zinvol af en toe stil te staan en met het blote oor te luisteren en/of met een bat detector afgestemd op ongeveer 15 kHz.
- De vleermuizen zelf zijn niet altijd direct zichtbaar; er kunnen uitwerpse- len zichtbaar zijn op de balken of de vloeren onder deze hanglek; en er kan een typische bruine, vettige verkleuring van het hout zichtbaar zijn, als gevolg van de daar in- en uitkruipende vleermuizen.
- Op zolders, waar stro of hooi is opgeslagen, is het moeilijk nog uitwerpse- len waar te nemen.

Stap 1½ of 2½: voorbereiding van, of aanvulling op het zoeken met de ogen en de oren

- Wanneer er tijdens de inspectie van de ruimten niets wordt gezien of gehoord, betekent dat nog niet dat er geen vleermuizen zijn! Aanvullende inspanningen kunnen nodig zijn.
- Als voorbereiding of aanvulling kunnen stallen, schuren en andere ruimten die een veelbelovende indruk maken, in de avond 1 á 1½ uur na zonsondergang of s'ochtends 1 á 1½ voor zonsopkomst bekeken en beluisterd worden. Hierbij zeer rustig bewegen en een zwakke zaklamp gebruiken, eventueel met roodfilter, om verstoring te voorkomen. Een gevoelige bat detector is noodzakelijk.
- Soms lukt het s'ochtends voor zonsopgang te zien waar in het gebouw de vleermuizen zwermen.
- Wanneer er in het gebouw vliegende (vermoedelijke) franjestaarten worden waargenomen, maar het niet lukt de concrete verblijfplaats te vinden, kan het voor de determinatie nodig zijn

enkele dieren met behulp van een mistnet of harpval te vangen. De beste vangkansen krijg je door alle uitgangen, op één na, tijdelijk af te sluiten en in die ene uitgang een net op te stellen. Soms lukt het ook een dier te vangen in de stalruimte.

- In het uiterste geval kan een in de stal gevangen dier, maar ook een in het jachtgebied gevangen dier, van een zender worden voorzien om op deze wijze de verblijfplaats te vinden.

Uitdaging

Overall in Nederland zie ik steeds weer boerderijen en schuren staan die mij nieuwsgierig maken. Steeds denk ik dan, "daar moet ik van de zomer eens gaan kijken". Ik hoop dat het de lezers van dit verhaal ook zo gaat en ik daag jullie allen uit voortaan enthousiast voor de franjestaart de boer op te gaan. En als je beet hebt, laat het weten! ✈

Dankwoord

Dank gaat uit naar de Provincie Gelderland, die het proefproject mogelijk maakte; naar alle Winterswijkers die ons hun stallen en schuren lieten onderzoeken; naar Rudolf Bohlmeijer (VLEGEL), die het inventarisatieweekend organiseerde, naar alle leden van VLEGEL, die tijdens het inventarisatieweekend enthousiast gezocht hebben, naar Carsten Trappmann voor zijn inbreng in de scholing en naar René Jansen voor zijn hulp bij het veldwerk.

Literatuur

- Bach, L., H.J.G.A. Limpens, M. Simon & C. Trappmann (in prep). Active assessment of the occurrence and distribution of Natterer's bats (*Myotis nattereri*) using bat detectors and other survey methods. Proceedings of the 5th European Bat Detector Workshop. Foret de Tronçais, France, 2002.
- Briggs, B., 2001. A study of bats in barn conversions in Hertfordshire in 2000. Com-missioned by Hertfordshire Biological Records Centre and Hertfordshire County Council. 116 pp.
- Trappmann, C., 1996. Untersuchungen zur Nutzung von Winterquartieren und Sommerhabitaten in einer population der Fransenfledermaus *Myotis nattereri* (Kuhl 1817) in Bereichen der Westfälischen Bucht. - Diplomarbeit at Univ. Münster: 150 pp.

Herman Limpens
VZZ/Eco Consult & Project
Management
Roghorst 99
6708 KD Wageningen
Tel.: 0317-419380
herman.limpens@vzz.nl